

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-37>

УДК 332:122

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF RURAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Нагернюк Діана Валентинівнакандидат економічних наук, доцент,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4934-0677>**Непочатенко Олена Олександрівна**доктор економічних наук, професор,
Уманський національний університет садівництва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1212-6335>**Naherniuk Diana, Nepochatenko Olena**

Uman National University of Horticulture

В статті розглянуто сучасний стан та проблеми розвитку сільських територій України, а також виявлено основні чинники впливу на формування та використання виробничого і соціального потенціалу українського села в умовах ринкових трансформацій. Узагальнені й визначені сучасні проблеми розвитку сільських територій, а саме: погіршення стану природних ресурсів та екологічної ситуації, занепад інженерної та соціальної інфраструктури, високий рівень безробіття й посилення міграції сільського населення, значне скорочення закладів соціально-культурного призначення, повна або часткова відсутність надання медичних, побутових та інших послуг населенню. Окреслено пріоритетні напрями розвитку сільських територій в Україні. Пропонується за вихідну методологічну основу для дослідження поняття розвитку сільських територій обирати Концепцію багатофункціональності сільського господарства.

Ключові слова: сільська територія, багатофункціональний розвиток, сталий розвиток, соціальна інфраструктура, населення.

В статье рассмотрено современное состояние и проблемы развития сельских территорий Украины, а также выявлены основные факторы влияния на формирование и использование производственного и социального потенциала украинского села в условиях рыночных трансформаций. Обобщены и определены современные проблемы развития сельских территорий, а именно: ухудшение состояния природных ресурсов и экологической ситуации, упадок инженерной и социальной инфраструктуры, высокий уровень безработицы и усиление миграции сельского населения, значительное сокращение учреждений социально-культурного назначения, полное или частичное отсутствие предоставления медицинских, бытовых и других услуг населению. Определены приоритетные направления развития сельских территорий в Украине. Предлагается за исходную методологическую основу для исследования понятия развития сельских территорий выбирать Концепцию многофункциональности сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельская территория, многофункциональный развитие, устойчивое развитие, социальная инфраструктура, население.

The state of development of agriculture development and rural development determines socio-economic development of the country, has a significant unrealized growth potential, is the main condition for food and raw materials supply of the state, its economic independence. The article considers the current state and problems of rural development in Ukraine, as well as identifies the main factors influencing the formation and use of industrial and social potential of the Ukrainian village in terms of market transformations. The purpose of this study is to summarize organizational and applied issues of problems and prospects for further rural development. The research is built using methods of analysis and synthesis of rural development trends, legislative support of regional development management, problems of rural development management in the conditions of decentralization. The interpretation of the concept of "rural areas" is considered. It is established that rural areas perform certain functions. The main ones are economic, social, demographic, industrial, organizational and managerial, natural and reproductive, recreational and

health and cultural functions. Current problems of rural development are generalized and defined, namely: deterioration of natural resources and ecological situation, decline of engineering and social infrastructure, high unemployment and increasing migration of rural population, significant reduction of socio-cultural facilities, complete or partial lack of medical care, household and other services to the population. It is established that the level of household poverty directly depends on the level of education. The level of poverty increases with decreasing education and because the level of education in rural settlements does not increase, but rather decreases, rural population does not adapt to new economic conditions, which worsens the already unfavorable social situation in rural areas. Quite often rural areas of the region are perceived exclusively through the prism of problems of the agricultural sector of the economy, which in our opinion is completely wrong, forms stereotypical thinking about the impossibility of their multifunctional development, weakening the prospects of innovative projects in tourism, energy and domestic services. Based on the generalization and analysis of research results of domestic and foreign scientists, it is proposed to choose the Concept of multifunctionality of agriculture as the initial methodological basis for studying the concept of rural development. Rural development should be considered in three interrelated areas: economic, social and environmental. The priority directions of rural development in Ukraine are outlined.

Keywords: rural area, multifunctional development, sustainability, social infrastructure, population.

Постановка проблеми. Стан розвитку сільського господарства та сільських територій визначає соціально-економічний розвиток держави, має значний нереалізований потенціал росту, є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення держави, її економічної незалежності. Численні трансформації в аграрного сектору дали змогу збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції та завоювати іноземні ринки. Проте це не сприяло соціально-економічному розвитку сільських територій та підвищенню рівня життя сільського населення. Сьогодні сільські території знаходяться в катастрофічному стані: відбувається погіршення стану природних ресурсів та екологічної ситуації, прийшли в занепад інженерна та соціальна інфраструктура, система соціальних послуг (медицина, культура, дошкільна освіта) та сфера побуту, знижується людський потенціал, зростає безробіття й бідність, що стимулює трудову міграцію та від'їзд молоді із села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення проблем та перспектив розвитку сільських територій зробили вітчизняні вчені: В.Г. Андрійчук, О.М. Бородіна, В.В. Вітвицький, В.С. Дієсперов, П.І. Гайдуцький, О.О. Гуторов, В.К. Збарський, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, А.М. Третяк, В.В. Юрчишин та інші. У працях цих дослідників відображено ґрунтовні результати досліджень основних шляхів і чинників розвитку сільських територій та аналіз досвіду зарубіжних країн. Проте досі залишається багато актуальних та невирішених питань з даної тематики, що потребують комплексного підходу до розв'язання проблем розвитку сільських територій, в основу якого закладаються принципи сталого розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є узагальнення організаційно-при-

кладних питань щодо проблем та перспектив подальшого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день не існує унікального, єдиного визначення категорії «сільські території», оскільки різними вченими вона трактується по-різному.

Академік П.Т. Саблук розглядає поняття «сільська територія» як складну багатofункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками [1, с. 23–24].

На думку В.П. Славова і О.В. Коваленка, «сільська територія» являє собою економічно-екологічну категорію, регіонально-територіальне утворення, що має специфічні природно-кліматичні, соціально-економічні умови, де економічно та екологічно збалансовані між собою та енергетично пов'язані різні ресурси (матеріальні, природні, трудові, фінансові, інформаційні, енергетичні, тощо) головною метою якої є створення суспільного продукту конкретно визначеної території та повноцінно сформованого життєвого середовища задля сучасного та наступних поколінь [2, с. 69].

В.В. Юрчишин сільська територія вирізняється: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури; формою зайнятості проживаючих на ній та іншими рисами [3].

Відповідно до проекту Закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості», «сільська територія» – це територія, що має чітко виражені межі, де частка сільського населення (у його загальній чисельності) перевищує 15-50 %. Сільська територія поділяється на: виражену сільську

місцевість – частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 50 %; сільську місцевість – частка сільського населення складає 15-50 % чисельності всіх жителів [4].

Окремі науковці за вихідну методологічну основу для дослідження поняття розвитку сільських територій обирають Концепцію багатофункціональності сільського господарства в її найсучаснішому розумінні, представлену Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у Глобальному Звіті «Міжнародна оцінка сільськогосподарських знань, науки та технологій для цілей розвитку», який був прийнятий і затверджений урядами 58 країн світу, що взяли участь у Міжнародному пленарному засіданні в Йоганнесбурзі. В цьому документі концепція багатофункціональності сільського господарства застосовується для відображення «невідворотного» взаємозв'язку між різними ролями та функціями сільського господарства у трьох взаємопов'язаних сферах: економічній, соціальній та екологічній.

Економічна сфера передбачає: запровадження інновацій в сільському, лісовому і рибному господарствах та на сільських територіях; фінансову підтримку виробників у районах із несприятливими природно-кліматичними умовами (наприклад, у гірських); розвиток у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності; підсилення малих ферм, їхніх кооперативів та молодих фермерів; відшкодування збитків, завданих стихійними лихами; надання податкових преференцій фермерам, які розвивають сільські території.

Соціальна сфера передбачає: інвестиції в інфраструктуру сільських територій; розвиток сільського зеленого туризму; інвестиції в освіту; розвиток дорадчих програм та консультаційних послуг; надання сільським жителям інформації про фінансові можливості програм розвитку сільських громад; реалізацію програм підтримки і примноження культурної спадщини.

Екологічна сфера спрямована на: розвиток програм раціонального використання природних ресурсів; перехід до органічного сільського господарства; заохочення фермерів до екологізації їхньої діяльності та дотримання принципів сільськогосподарських добросовісних практик; управління модернізацією сільських ландшафтів; збереження біорізноманіття.

Існуючі нині підходи до визначення поняття «сільські території» лише частково визначають його суть та характерні ознаки. Недо-

статньо уваги приділено ролі природи та навколишнього середовища у визначенні характеристики «сільський». Досить часто надається перевага лише економічному прогресу без урахування екологічної та соціальної сфер в єдиній моделі. Вважаємо, що поняття розвитку сільських територій має базуватися на територіально-збалансованому підході, при якому економічне зростання забезпечується раціональним використанням і відтворенням природно-ресурсного потенціалу, виходячи з об'єктивної оцінки всіх природних ресурсів і екосистем території. Крім того, сільські території стають щораз важливішими з точки зору відпочинку та рекреації.

Для більш ширшого поняття сільських територій слід розглянути покладені на них функції. До основних функцій сільських територій відносимо: економічну, соціальну, демографічну, виробничу, організаційно-управлінську, екологічну, природно-відтворювальну, рекреаційно-туристичну та культурну функції (табл. 1).

Чинний закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (від 17.10.1990 р. № 400-XII) визначає заходи щодо соціального розвитку села [5], надаючи перелік першочергових організаційно-економічних і правових заходів, які мають бути реалізовані на сільських територіях. Мінімальний розмір державних капіталовкладень, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та АПК, має становити не менше 1 % ВВП [6] (на будівництво об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості спрямовується не менше 50 % державних капіталовкладень, передбачених цією статтею). Проте закон не виконується, особливо в частині надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, закладів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, комунальних об'єктів, електро- й водопостачання тощо, та в забезпеченні якісного медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування села.

Передача до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, що належали сільгосп підприємствам, не підкріплюється наповненням місцевих бюджетів відповідними фінансами. Агрохолдинги також, переважно, не вбачають необхідності у розвитку (підтримці) соціальної інфраструктури, хоча вона підвищує привабливість території,

Таблиця 1

Функції сільських територій

Економічна	забезпечення нормативного формування та розвитку всіх векторів економіки сільських територій
Соціальна	спрямована на забезпечення соціального розвитку села
Демографічна	спрямована на відтворення сільського населення та сільських населених пунктів різних видів
Виробнича	задоволення потреб суспільства в продовольстві та сировині, продукції для різних галузей та видів господарської діяльності
Організаційно-управлінська	пов'язана із створенням організаційного механізму. Мета сформувати керуючі та керовані системи, а також зв'язки та відносини з ними, тобто створення органів управління, підбір та розстановка кадрів
Екологічна	підтримання екологічної рівноваги в аграрних регіонах та на всій території країни, утримання заповідників, заказників, національних парків та ін.
Природно-відтворювальна	характеризується природними відтворювальними процесами складників сільських територій
Рекреаційно-туристична	максимальне задоволення потреб як вітчизняних, так й іноземних туристів у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, духовному та фізичному розвитку
Культурна	зберігання самобутньої національної культури, народних традицій, звичаїв, досвіду ведення сільського господарства, охорона пам'яток природи, історії та культури, розташованих на сільських територіях

Джерело: складено автором

сприяє покращенню якості трудового потенціалу, гальмує вимивання працездатного населення та руйнацію населених пунктів. Сучасний стан соціальної сфери села, а за ним й інші аспекти життєдіяльності сільських територій, є близькими до критичного.

За даними Державної служби статистики України на 2020 рік чисельність сільського населення держави становила 11826,5 тис. осіб, що складає 27,2 % всього населення держави. За роки незалежності України процес урбанізації забрав 2,1 % населення села на користь міста [7]. Скорочення сільського населення в умовах інтенсивного його старіння перетнуло критичні межі сучасного типу відтворення і призводить до вимирання. Основні причини такої ситуації полягають у відсутності постійного працевлаштування, переважно через сезонність сільськогосподарського виробництва, згорання робочих місць у тваринництві та впровадженям сучасних працезберігаючих технологій у рослинництві, скороченням робочих місць у функціонуючій мережі об'єктів соціальної інфраструктури.

Через зниження зайнятості та поширення безробіття лише 60 % селян працюють за місцем проживання, намагаючись працевлаштуватися у інших галузях економіки, і у сільській місцевості спостерігається від'ємне сальдо міграції [8]. Відплив найбільш ініціативних економічно активних громадян (перш за все, молоді) до міст та за кордон унемож-

ливає нагромадження і якісне відтворення сільських трудових ресурсів, прискорює старіння населення, зменшує кількість працюючих та погіршує якість трудового потенціалу села. Стрімке зростання частки осіб непрацездатного віку в загальній чисельності селян збільшує економічне навантаження на працездатне населення, а також вимагає зміни підходів до забезпечення належного функціонування соціальної сфери села.

Як показують дослідження рівень бідності домогосподарств прямо залежить від рівня освіти. Рівень бідності зростає із зниженням рівня освіти і оскільки рівень освіти в сільських поселеннях не зростає, а навпаки знижується, не відбувається адаптації сільського населення до нових економічних умов, що погіршує і так неблагополучну соціальну ситуацію у сільських територіях.

Нині на сільських територіях фактично не спостерігається диверсифікації видів економічної діяльності. Це зумовлено браком дієвих програм державної підтримки підприємницьких ініціатив та інноваційних ідей на селі, відсутністю належних можливостей для професійної перепідготовки та перекваліфікації мешканців сільських територій, недоступністю інформаційного забезпечення розвитку несільськогосподарських видів діяльності у сільській місцевості [9]. Нажаль досить часто сільські території регіону сприймаються виключно крізь призму проблем аграрного сектору економіки, що на наш погляд є цілком

помилковим, формує стереотипне мислення щодо неможливості їх багатофункціонального розвитку, послаблюючи перспективи реалізації інноваційних проектів у сферах туризму, енергетики, побутових послуг. Суто аграрна спеціалізація сільських територій регіону призводить не лише до заниження рівня доходів сільського населення, зумовлюючи вельми низький рівень його життя, але й унеможливує повноцінну реалізацію особистого потенціалу розвитку мешканців сіл.

Науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки» вихід з депресивного стану аграрної економіки вбачають через комплексне вирішення проблеми розвитку сільських територій. Тому стратегічною метою економічної і соціальної політики на селі має стати забезпечення комплексного, багатофункціонального розвитку сільських територій, за якого зростає їх роль як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності, а також сприятливого середовища проживання. У зв'язку з цим надзвичайно важливо розробити програму відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури. Всебічне консолідоване поєднання багатофункціональної структури сільських територій із забезпеченням системного розвитку розглядається як одна із найважливіших основ її ефективного функціонування [10, с. 158].

На наш погляд для України розвиток сільських територій є важливим не лише з огляду на необхідність вирішення їх соціально-еко-

номічних проблем, але й задля збереження звичаїв українського народу, його історичних та етнічних особливостей, адже саме сільська громада є ключовим носієм та осередком розвитку культурних традицій.

Висновки з даного дослідження. Головною умовою збереження та розвитку сільських територій має стати формування зайнятості сільського населення. Це можливо через самозайнятість населення, кооперацію та дрібний бізнес у нішах, які залишаються поза інтересами агрохолдингів. Поліпшення самозайнятості сільського населення та утворення нових видів малого бізнесу в сільських територіях можливо за умови покращення сільської освіти та сільської інфраструктури.

Розуміючи загальні тенденції щодо скорочення безпосередньої зайнятості у сільськогосподарському виробництві, має бути створена максимальна підтримка започаткування та розвитку у сільських територіях несільськогосподарського бізнесу, відновлення ремесел, створення невеликих підприємств в сфері легкої промисловості, послуг логістики, розвиток внутрішнього туризму.

Сучасний розвиток сільської економіки вимагає удосконалення політики розвитку сільських територій, цілі якої мають бути акцентовані на підвищенні конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад, їх інвестиційної привабливості, поліпшенні природного середовища, покращенні якості життя сільського населення та сприянні диверсифікації економічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Газуда С.М. Розвиток сільських територій: досвід ЄС. *Економіка АПК*. 2008. № 7. С. 23–28.
2. Славов В.П., Коваленко О.В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки*. 2007. № 9. С. 68–71.
3. Юрчишин В.В., Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації. *Економіка України*. 2006. № 10.
4. Проект Закону про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості № 7334 від 07.04.2005. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5
5. Абрам'юк І. Чи є розвиток українського села справжнім пріоритетом державної політики? Інститут громадянського суспільства. 2012 URL: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2264>
6. Борщевський В.В., Притула Х.М., Крупін В.Є., Куліш І.М. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) : науково-аналітична доповідь. НАН України. Інститут регіональних досліджень. Львів, 2011. 60 с.
7. Статистика населення України / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. С. 179.
9. Бойко Л.М. Стан соціальної сфери як чинник стабільного розвитку сільських територій. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/Zik/2013_1/07_1_13.pdf
10. Малік М.Й., Пулім В.А. Концептуальні засади розвитку сільських територій. URL: <http://baitas.lzuu.lt/~mazylis/julram/8/156.pdf>

11. Васильців Т., Бойко В. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України. Львів : Ліга-Прес, 2016. С. 10–11.

REFERENCES:

1. Hazuda, S.M. (2008). Rozvytok silskykh terytorii: dosvid YeS [Rural development: EU experience]. *Ekonomika APK – Economics of AIC*, 7, 23–28. (in Ukrainian)
2. Slavov, V.P., and Kovalenko, O.V. (2007). Ekonomiko-enerhetychna systema staloho rozvytku silskykh terytorii [Economic and energy system sustainable rural development]. *Visnyk ahrarynoi nauky*, no. 9, 68–71. (in Ukrainian)
3. Yirchysyn, V.V., Onyshchenko, O. (2006). Silskyi rozvytok: osnovy metodolohii ta orhanizatsii [Rural development: basics of methodology and organization]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10. (in Ukrainian)
4. Proekt Zakonu pro planuvannya teritorial'noi infrastrukturi sil's'koi miscevosti № 7334 vid 07.04.2005 [Draft Law on Rural Territorial Infrastructure Planning of 07.04.2005 № 7334]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5
5. Abramiuk, I. (2012). Chy ye rozvytok ukraïnskoho sela spravzhnim priorytetom derzhavnoi polityky? [Is the development of the Ukrainian countryside a real priority of state policy?]. *Institut hromadianskoho suspilstva – Institute of Civil Society*. Retrieved from: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2264>
6. Borshchevskiy, V.V., Prytula, H.M., Krupin, V.Ye., Kulish, I.M. (2011). Problemy ta perspektyvy rozvytku silskykh terytorii Ukrainy (na prykladi Karpatskoho rehionu): nauko-analitychna dopovid [Problems and prospects for the development of rural areas of Ukraine (on the example of the Carpathian region): scientific-analytical report]. *NAN Ukrainy. Institut rehionalnykh doslidzhen – NASU. Institute of regional researches*, 60. (in Ukrainian)
7. Statystyka naseleñnia Ukrainy (2021) [Statistics of the population of Ukraine]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Naseleñnia Ukrainy. Sotsialno-demohrafichni problemy ukraïnskoho sela (2007) [The population of Ukraine. Socio-demographic problems of the Ukrainian village]. *In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy – Institute of Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 179. (in Ukrainian)
9. Boiko, L.M. (2013). Status of the social sphere as a factor in the sustainable development of rural areas. Retrieved from: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biollZik/2013_1/07_1_13.pdf
10. Malik, M.Y., Pulim V.A. Kontseptualni zasady rozvytku silskykh terytorii [Conceptual principles of rural development]. Retrieved from: <http://baitas.lzuu.lt/~mazyllis/julram/8/156.pdf>
11. Vasylytsiv, T., Boiko, V. (2016). Napriamy ta zasoby rozvytku silskykh terytorii v konteksti zmitsnennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Rural development trends and tools in the context of strengthening the socio-economic security of Ukraine]. Lviv: Liha-Pris, pp. 10–11.